

ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ**LAW INSTITUTE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS PROVIDING LEGAL AID**

Положенцева Т.В., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

Конституційно закріплене право на професійну правничу допомогу може бути реалізоване лише у випадку, коли у поєднанні із створенням відповідних наведених вище умов, засобів та гарантій, також здійснюється активна діяльність відповідних суб'єктів надання такої допомоги. Важливе місце у системі таких суб'єктів відіграє інститут адвокатури, а тому наведену проблематику доцільно розкрити більш детально. Втілення права на професійну правничу допомогу можливе лише у випадку створення відповідних організаційно-правових, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших передумов з боку держави. Метою статі є визначення місця інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги. У статті проаналізовано норми чинного законодавства, відповідно до яких визначається правовий статус адвокатів та адвокатури, сутність адвокатської діяльності, а також система суб'єктів надання професійної правничої допомоги. Зауважено, що законодавчо пріоритетним ставиться саме право людини (кожного) отримувати професійну правничу допомогу у тому обсязі та межах, в яких вона її потребує. Законодавець не обмежує особу у виборі суб'єкта, від якого вона отримуватиме таку допомогу, передбачаючи, що така допомога може бути надана будь-якою особою, якщо законом такого не заборонено. Проте наголошено, що інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги можна розглядати як: єдиний суб'єкт надання правничої допомоги, який здійснює її на найвищому професійному рівні та за усіма напрямками та видами, а також надання якої є безпосередньою основною метою створення та функціонування зазначеного інституту; як складову механізму надання безоплатної правничої допомоги, яка ним надається на підставах та умовах, визначених законодавством, проте діяльність адвокатури щодо надання правничої допомоги не обмежується наведеною сферою; за характером свого правового статусу входить до системи стримувань та противаг у правовідносинах щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, а також забезпечення дотримання законодавства органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, правнича допомога, захист, представництво, інші види правничої допомоги, правозахисна діяльність.

The constitutionally enshrined right to professional legal assistance can be realized only in the event that, in combination with the creation of the above-mentioned conditions, means and guarantees, the relevant entities providing such assistance are also active. An important place in the system of such subjects is played by the institution of advocacy, and therefore it is advisable to reveal the above problems in more detail. Realization of the right to professional legal assistance is possible only in case of creation of appropriate organizational, legal, material, financial, informational and other prerequisites by the state. The purpose of the article is to determine the place of the institution of advocacy in the system of entities providing legal aid. The article analyzes the norms of the current legislation, according to which the legal status of lawyers and the legal profession, the essence of lawyer activity, as well as the system of entities providing professional legal assistance are determined. The position of scientists regarding the place occupied by the Institute of Advocacy in the system of providing professional legal assistance is highlighted. It is noted that the right of a person (everyone) to receive professional legal assistance in the scope and limits in which he needs it is given legislative priority. The lawmaker does not limit a person in choosing the subject from whom he will receive such assistance, assuming that such assistance can be provided by any person, unless prohibited by law. However, it is emphasized that the institution of advocacy in the system of entities providing legal assistance can be considered as: the only entity providing legal assistance, which provides it at the highest professional level and in all directions and types, and the provision of which is the immediate main purpose of creating and functioning of the specified institute; as a component of the mechanism for providing free legal assistance, which is provided by it on the grounds and conditions defined by legislation, however, the activity of the bar in providing legal assistance is not limited to the above area; by the nature of its legal status, it is included in the system of checks and balances in legal relations to ensure the protection of human rights and freedoms, as well as ensuring compliance with legislation by state authorities and local self-government bodies.

Key words: advocacy, advocacy, legal aid, protection, representation, other types of legal aid, human rights protection activity.

Постановка проблеми. Конституцією України закріплено невід'ємне право кожного на професійну правничу допомогу. Зазначене право носить позитивний характер, а отже для його реалізації не достатньо просто не втручатися у самостійну реалізацію особою такого права чи не перешкоджати володінню певним благом. Таке право повинно забезпечуватися шляхом активної участі у його реалізації. Тобто втілення права на професійну правничу допомогу можливе лише у випадку створення відповідних організаційно-правових, матеріальних, фінансових, інформаційних та інших передумов з боку держави.

Більше того, наведене право може бути реалізоване лише у випадку, коли у поєднанні із створенням відповідних наведених вище умов, засобів та гарантій, також здійснюється активна діяльність відповідних суб'єктів надання такої допомоги. Важливе місце у системі таких суб'єктів відіграє інститут адвокатури, а тому наведену проблематику доцільно розкрити більш детально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового статусу та місця адвокатури вивчалися багатьма вченими. А зокрема, серед них: М.В. Дулеба, Н.В. Камінська, А.М. Колодій, В.В. Комаров, О.М. Бан-

дурка, М.В. Стаматіна, М.С. Демкова, І.Б. Коліушко, В.С. Личко, О.Д. Бойков, М.М. Гродзинський, О.Л. Соколенко, Т.В. Омельченко, С.В. Оверчук, Ю.В. Неклеса, Ю.Т. Шрамко та багато інших.

Невирішені раніше проблеми. Проте на сьогодні бракує системних та спеціальних наукових розробок щодо визначення місця інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги.

Метою статті є визначення місця інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Відтак, суб'єкти, що надають професійну правничу допомогу в Україні, є не просто хаотично та поодинокі функціонуючими. Вони складають цілісну систему, яка покликана забезпечувати реалізацію позитивного права особи на професійну правничу допомогу. Кожен із суб'єктів такої системи посідає у ній відповідне місце, надаючи окремі види професійної правничої допомоги, які характеризуються якістю, рівнем, сферою, систематичністю, та загальною сутністю такої допомоги.

Аналізуючи чинне законодавство, зауважуємо, що згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, «адвокатура Укра-

їни – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом» [1].

Відповідно до наведеного Закону, «адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту; захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; інші види правничої допомоги – види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення; представництво – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні» [1].

Тобто, виходячи із основних положень зазначеного профільного Закону, адвокатом є особа, яка здійснює адвокатську діяльність. А сама сутність адвокатської діяльності полягає у наданні різних видів правничої допомоги. При цьому щодо правового статусу адвокатури підкреслюється професійність надання такої допомоги, забезпечення дотримання адвокатом низки кваліфікаційних вимог задля високого рівня надання ним правничої допомоги, самоврядність зазначеного інституту – тобто його правова та організаційна відокремленість від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, незалежність від інших інститутів громадянського суспільства.

В той же час, відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI, «суб'єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги в Україні є: 1) органи виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 4) спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; 5) юридичні особи приватного права, які мають право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; 6) адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку. Суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги в Україні є: 1) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу» [2].

Згідно з рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) справа №1-23/2009 від 30.09.2009, було розтлумачено, що «положення частини другої статті 59 Конституції України «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими

державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень» [3].

Виходячи із системного аналізу наведеного вище, слід зауважити, що законодавчо пріоритетним ставиться саме право людини (кожного) отримувати професійну правничу допомогу у тому обсязі та межах, в яких вона її потребує. Законодавець не обмежує особу у виборі суб'єкта, від якого вона отримуватиме таку допомогу, передбачаючи, що така допомога може бути надана будь-якою особою, якщо законом такого не заборонено. Поряд з тим, закріплюючи цілий механізм надання такої допомоги безоплатно, до якого, в тому числі, входять і ціла низка суб'єктів, діяльність яких забезпечується державним фінансуванням. Проте поряд з тим, у спеціальному законодавчому акті, який регулює діяльність адвокатури, передбачає, що саме надання правничої допомоги на професійних засадах є сутністю адвокатської діяльності. Отже насамперед варто говорити про те, що інститут адвокатури є одним із важливих суб'єктів надання правничої допомоги.

«У правничій літературі, присвяченій адвокатській діяльності, прийнято підкреслювати контрольно-стимулюючу функцію, яка притаманна адвокатурі, сутність якої полягає у спонуканні інших державних органів працювати наполегливо, відповідно до духу закону [4, с. 19], адже вона виконує певною мірою роль важеля між різними гілками влади, виступаючи своєрідним, так би мовити «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами й можливостями держави [5, с. 52]. За таких обставин, не виникає жодного сумніву в тому, що адвокатура в сучасній правовій системі виступає одним із інструментів самообмеження державної влади, спрямовуючи свою діяльність на виконання конституційної функції держави – реалізацію та захист прав і свобод людини» [6, с.56].

На думку С.В. Вилкова, «будучи невід'ємним компонентом правової системи, адвокатура на сьогоднішній день є фактично єдиним інститутом, який забезпечує на професійному та кваліфікованому рівнях: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; 2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; 3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення» [6, с.56].

А.П. Троян вважає, що «не зважаючи на поточне звучання нормами Конституції України функції адвокатури до надання професійної правничої допомоги, що знаходить відображення у чинному Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» – за своїми економічними, соціальними та правовими ознаками в правовій системі України адвокатура фактично виступає як правозахисний інститут. Діяльність адвокатури спрямована на забезпечення конституційних прав і свобод людини шляхом застосування певних інструментів контролю фахівцями права. Подальша розбудова правової системи України безумовно повинна включати і вихід за межі традиційних рамок сприйняття функцій адвокатури як виключно надання правничої допомоги і наділення її на законодавчому (у тому числі – конституційному) рівні більш широкими повноваженнями задля суспільного контролю виконавчої та законодавчої влади у сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такі повноваження, безумовно, мають включати виховну, просвітницьку, медіативну, нормотворчу, контрольную та інші функції» [7, с.236].

З такими міркуваннями неможливо не погодитися. Дійсно, адвокатура в Україні як інститут якісно відрізняється від будь-якого іншого суб'єкта в системі надання правничої допомоги. Її правова природа полягає у тому, що за своєю сутністю вона є об'єднанням осіб, які є не просто правниками за освітою, а за своїми кваліфікаційним рівнем та у зв'язку з проходженням низки кваліфікаційних вимог, здатні надавати правничу допомогу на професійному рівні та за усіма необхідними напрямками та видами. Саме тому, що це об'єднання осіб за професійною ознакою, інститут адвокатури є самодостатнім елементом у системі надання правничої допомоги. Тобто, нею правова допомога може надаватися як у системі безоплатної гарантованої державою правничої допомоги, так і на приватних засадах на підставі договорів про правничу допомогу, вона може здійснювати як консультування, так і захист і представництво у будь-яких категоріях справ, в тому числі, і судових та за різними галузями сучасності.

Поряд з тим, самоврядність адвокатури надає їй як інституту додаткових правових властивостей та правових функцій у суспільстві в цілому. Погодимось із висловленими вище позиціями щодо того, що адвокатура може розглядатися і як елемент системи стримувань та противаг у правовій системі України. Це може проявлятися у тому, що фактично, не будучи ієрархічно підпорядкованою жодному суб'єкту публічного врядування чи інституту громадянського суспільства, адвокат шляхом застосування відповідних правничих процесуальних, процедурних та інших інструментів виступає правозахисним суб'єктом, забезпечує здійснення професійного контролю за дотриманням чинного законодавства та захисту прав і свобод людини і громадянина.

На думку С.В. Вилкова, «основним напрямом діяльності сучасної адвокатури, як професійного об'єднання адвокатів України, слугує забезпечення і надання професійної правової допомоги (будь-якої форми та виду), у межах якої реалізуються правозахисна, процесуально-представницька, консультативно-роз'яснювальна (із правових питань), документально правозабезпечувальна, правовиховна (правопросвітницька) і попереджувальна функції. Характерно, що адвокати, залучені у процес реалізації права особи на безоплатну первинну правову допомогу, вправі самостійно вирішувати питання: надавати допомогу на постійній чи тимчасовій основі, а також одночасно продовжувати здійснювати приватну адвокатську діяльність. Водночас саме правозахисному інституту адвокатури на сьогоднішній день відведено пріоритетне місце в питаннях реалізації права на безоплатну правову допомогу, оскільки визнається законодавцем первинним і основним суб'єктом надання безоплатної вторинної правової допомоги малозабезпеченим і малозахисним верствам населення» [6, с.56].

Н.В. Щербатюк, С.В. Чичирко та А.В. Бондар висловлюють важливу думку щодо того, що «не зважаючи на таке різноманіття органів та осіб, які надають кваліфіковану юридичну допомогу населенню, жоден з них не може замінити адвокатуру. Адвокат – це особа, здатна надавати юридичну допомогу з усіх без винятку питань, обмеженням тут може бути лише його спеціалізація. Пере-

важна більшість перелічених суб'єктів можуть надавати юридичну допомогу тільки з певних питань правової системи. З урахуванням тих кваліфікаційних вимог, що пред'являються до адвокатів, вони надають кваліфіковану юридичну допомогу суттєво більш високого рівня, ніж інші особи, хоча, звичайно, й тут можуть бути винятки. У системі захисту і гарантій прав адвокатура, безперечно, є особливим професійним інститутом, що виступає на боці особи, її прав та свобод. Вона є тим юридичним механізмом, що сприяє демократизації та гуманізації правосуддя, зміцненню законності. Не зважаючи на те, що адвокатура не входить у систему органів державної влади і органів місцевого самоврядування, все ж завдання, покладені на неї, мають державне значення й віддзеркалюють публічний інтерес суспільства» [8, с.378].

Отже, підсумовуючи наведене, інститут адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги можна розглядати як: 1) єдиний суб'єкт надання правничої допомоги, який здійснює її на найвищому професійному рівні та за усіма напрямками та видами, а також надання якої є безпосередньою основною метою створення та функціонування зазначеного інституту; 2) складова механізму надання безоплатної правничої допомоги, яка ним надається на підставах та умовах, визначених законодавством, проте діяльність адвокатури щодо надання правничої допомоги не обмежується наведеною сферою; 3) за характером свого правового статусу входить до системи стримувань та противаг у правовідносинах щодо забезпечення охорони прав і свобод людини, а також забезпечення дотримання законодавства органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Висновки. Місце інституту адвокатури в системі суб'єктів надання правничої допомоги можна розкрити за наступними ознаками: 1) самодостатність – за своїм правовим статусом, та відповідно до кваліфікаційних особливостей адвокатів така правнича допомога надається за усіма можливими спектрами, рівнями, видами її надання. Така допомога надається незалежно від інших суб'єктів надання правничої допомоги, на підставах, визначених законодавством та на умовах, передбачених договором про надання правничої допомоги; 2) самоврядність – організація діяльності адвокатів щодо надання правничої допомоги здійснюється ними ініціативно та самостійно, без втручання з боку органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідно до самостійних визначених внутрішньо організаційних принципів; 3) самостійність у обранні способів та видів правничої допомоги, в тому числі, і у процесі надання безоплатної правничої допомоги; 4) професійність – надання правничої допомоги високої якості кваліфікованої та такої, що відповідає професійним навикам правничої професії; 5) універсальність – правнича допомога адвокатом може надаватися за будь-якими напрямками, видами, складністю, галузями, формами тощо; 6) взаємодія – інститут адвокатури попри свою самоврядність та незалежність підпорядковується закону та задля якісної та ефективної надання правничої допомоги взаємодіє з іншими органами та установами, організаціями незалежно від форми власності та підпорядкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 №5076-VI. *Голос України*. 2012. №148-149
2. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 №3460-VI. *Голос України*. 2011. №122
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : Рішення від 30.09.2009 №23-рп/2009. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 6. С. 32
4. Пікуля Т. А. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 20 с.
5. Завальний М. В. *Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України. Форум права*. 2017. № 3. С. 47-52.
6. Вилков С.В. *Адвокатура в реалізації права на безоплатну правову допомогу. Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.03.2023). 2023. С.55-57
7. Троян А. П. Соціально-правова сутність адвокатури як інституту правозахисної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 7(1). С. 236-239
8. Щербатюк Н. В., Чичирко С. В., Бондар А. В. *Адвокатура в системі забезпечення правової допомоги в Україні. Вісник Національного транспортного університету*. 2011. № 24(2). С. 376-381